వర్గదృష్టి

అవాస్తవికం, అసందర్భం, అసహజం మొదలైన లక్షణాలను మనం సరిగ్గా అర్థంచేసుకోడంలేదనుకొంటాను. మనకు ఇష్టంలేనివి జరిగినపుడూ, మనకు సరిపడని మాటలు విన్నపుడూ మన అభిరుచులకు భిన్నమైన పనులు చేయవలసి వచ్చినపుడూ, మనం ఇలాంటిమాటలు వాడుతుంటామేమోననిపిస్తుంది. మనకు వాస్తవం కానిది, సందర్భోచితం కానిది, సహజం కానిది, మరొకరికి అవుతుందని, సాధారణంగా మనం అనుకోలేము. ఎంత అసహజమూ, అవాస్తవికమూ అయినా, దానితాలూకు వేళ్ళు—చాలా దూరముగానైనా వాస్తవికంలోనే ఉండిఉంటాయి. అంతదూరానికి పోలేక చప్పున మనం, ఈ పడికట్టురాళ్ళను వాడుతుంటామని నా నమ్మకం, ఈ విషయాన్ని నేను శరభయ్యద్వారా రుజువుచేసుకొన్నాను.

మనిషి ఆలోచనలెపుడూ, తనకు లేనిదానిచుట్టూ తా పరిభ్రమిస్తుంటాయనుకుంటాను. గర్భదరిద్రుడు, భోగభాగ్యాలనుగురించీ, భాగ్యవంతులు అనుభవించే, సుఖసౌఖ్యాలను గురించీ ఆలోచిస్తే; అన్నీ ఉన్నవాడు, లేమిలో ఉన్నవారి ప్రశాంతజీవితాన్నిగురించి ఆలోచించడం, అనుభవంలో ఉన్న విషయం.

దాదాపు ఆరేళ్ళపాటు పట్నంలో గడిపేశాక, నాకు పట్నవాసంమీద గట్టిగా మొఖం మొత్తింది. రవంత హాయి, వెసులుబాటు, కమ్మనిగాలి, నిర్మలమైన పలకరింపు, ఆపేక్ష.

నగరజీవితంలో కొరవడ్డాయనిపించింది. బ్రతుకులో యదార్థం పోయి, నటన, కృత్రిమత్వం, దొంగమర్యాదలు, నిజాన్ని చెప్పలేని బలహీనత, వేగం, జీవితంలో చోటుచేసుకుంటున్న ట్లనిపించింది. కొంతకాలంపాటు, ఈ పై పై బ్రతుకును వంకెకు తగిలించి, అసలు మనిషిగా గడపాలనుకొన్నాను. ఆఫీసుకు ఏకంగా నెలరోజులు సెలవుబెట్టి రావలపాడు వెళ్ళాను. అక్కడే నాకు శరభయ్యతో పరిచయం కలిగింది.

ముకుందం చెప్పినదాకా, శరభయ్యనుగురించి నాకు తెలీదు. తెలుసుకోవలసిన విశేషంగూడా అతనిలో నాకేమీ కనిపించలేదు. మనిషి, పొడుగ్గా, లావుగా వుంటాడు. బిరుసు మీసాలు. పెళ్ళయింది. ఇద్దరుపిల్లలు. నల్లగా ఉంటాడు. ఏదో చదువుకొన్నాడు, ఇదీ ముకుందం, అతన్నిగురించి నాకు చెప్పింది.

"ఇవన్నీ నాకెందుకు చెబుతున్నట్టు?" అన్నాను ముకుందంతో.

ముకుందం, తన దొంగతనాన్ని నేను పసిగట్టినట్టు, ముసిముసి నవ్వులు నవ్వాడు.

"అబ్బాయీ! ఇదీ పనులెద్దడికాలం. నిన్ను వెంటబెట్టుకొని, చేలంటా, గట్లంటా, తిరగడానికి నాకు తీరదు. నువ్వేమో, 'రా, రా' అని నన్నుపట్టుకొని గీమాటుతున్నావు. నీకా శరభయ్యగాణ్ని తగిలిస్తా. వాడివెంట తిరిగిరా. అందుకే వాణ్నిగురించి నీతో ఇంతగా చెబుతుంట—" అన్నాడు ముకుందం.

"అతగాడికి మాత్రం పన్లూ, గిన్లూ ఉండవట్రా!

నువ్వేమో, మహా విరగబడేవాడివున్నూ, ఆ శరభయ్యేమో, గాలికి తిరిగేవాడూనా! నీకు లేనితీరిక, వాడికెలా ఉంటుందీ?" అన్నాను, ముకుందం. దొంగతనం ఈసారి నిజంగానే పట్టుకొని.

"ఉంటుంది". అన్నాడు ముకుందం సంగ్రహముగా.

మర్నాటి ఉదయం, నేను నిద్రలేవకముందే శరభయ్య వచ్చాట్ట. నన్నెక్కడికో తీసికెళ్ళడానికి,శరభయ్యా, ముకుందం, గతరాత్రే ఒప్పందాని కొచ్చారట.

అదేమిటేమని నేను లేచి, కాఫీ తాగి బైటికొచ్చేసరికి, శరభయ్య ప్రత్యక్షమయ్యాడు.

"ఏమోయ్ శరభయ్యా! మావాణ్నీపూట ఎక్కడికి తీసికెడతావేమిటి?" అన్నాడు ముకుందం.

"ముందు బయల్దేరనీండి. గడపదాటాక, కాళ్ళెటు గుంజితే అటు" అన్నాడు శరభయ్య, నాకేసి చూసి నవ్వుతూ.

ఆ 'విట్' నేనూ అనుభవించాలని, శరభయ్య ఉద్దేశమనుకుంటాను.

ఊరుదాటేనదాకా, ఎవ్వరమూ పలకలేదు. మాదిగగూడెందాటి, పెద్దవాగు ప్రొంతనే, పొలంగట్లమీదుగా నడుస్తున్నాము. వేసుశనగచేలు పచ్చగా, నిండుగా, యావనంలా చూపుకందినంత మేర కనిపిస్తున్నాయి. కొన్నిచోట్ల కందిచాళ్ళు, పసుపుముసుగులు వేసుకొని, మారువాడీ ముత్తైదువుల్లా కనిపిస్తున్నాయి. దూరంగా మంచె, చెదురుగా తుమ్మ

చెట్లు, గాలికి ఊగుతున్న, గిజిగాడి గూళ్ళు, నీటివాసనతో బరువైన గాలి, చాలా హాయిగా ఉంది.

మరో యావలేకుండా, ఈ పొలాలమధ్య చిన్నగుడిసె వేసుకొని, చెట్లను, పంటల్ని, గడ్డిని, పశువుల్ని, చిన్న చిన్న రంగురంగుల పురుగుల్ని చూస్తూ, ఇక్కడే, ఇలానే కలకాలం ఉండిపోదామనిపించింది.

"ఇక్కడ కూచుందామంటారా?" అన్నాడు శరభయ్య— నా వాలకం కనిపెట్టి.

ఇద్దరం గట్టుమీద చదికిలపడ్డాం.

శరభయ్య పైపంచ తీసి, నడుంమీదుగా కాళ్ళ చుట్టూ చుట్టి, రెడ్డిగంవేసి కూచుని, చుట్ట ముట్టించాడు.

"ఈ సంవత్సరం పంట లెలా ఉన్నాయి శరభయ్యా?" అన్నాను కాలక్షేపంకోసం.

నోట్లోంచి చుట్టతీసి తుబుక్కున గట్టుపక్కన ఉమ్మేశాడు శరభయ్య. చుట్టకొసకొరికి వేలితో నాలికమీంచి, ఆ కొసనుతీసి, నేలకు రాచాడు.

"ఆఁ–ఏం పంటలు బాబుగారూ! ఈ ఏడు సరిగ్గా వానలే లేకపోయె. వరుపునబట్టతడుపుజల్లు పడ్డట్టయితే మా వూరిపని, సీతారాంకోరుమండేదనుకోండి. చిట్టని చినుకే లేకపోయె! సన్నజనం పని, మరీ 'గోరకలి'గా ఉంది లెండి. నాలుగరకల 'మెగసాయం' చేసే కోటప్పగారి పెదరామయ్య, మొన్న కూతురుపెళ్ళి చెయ్యడానికి ఆవలిచ్చి సచ్చాడనుకోండి. ఊరంతా అనుకోటం 'జంఝామృతం'గా అయిదు రోజులు పెళ్ళి చేస్తాడని. మాలా, మాదిగా, అలగాజనం

చాలామంది నోళ్ళు తెరుచుకు కూచున్నారు. తీరా చూస్తే తుస్స్ మనిపించాడు. బ్రొమ్మడిగ్గూడా, పాతికిచ్చిసరిపుచ్చాడు. పెదరామయ్యే పనే అట్టా ఉంటే, ఇక తక్కిన నాయాళ్ళ సంగతి – లబో దిబో," అన్నాడు శరభయ్య.

చుట్ట ఆరిపోయింది. అగ్గిపెట్టివ్వబోయాను. 'ఎందుకులెండి' అంటూ జేబులోంచి చెకుముకి సంచి తీశాడు. ఇంత దూదితీసి చెకుముకిరాయి అంచునేపెట్టి, అది కదలకుండా, ఎడం బొటనవేలితో అదిమిపెట్టి, కుడిచేత్తో 'బిళ్ళ' పట్టుకుని, రాయిని గట్టిగా రాశాడు. రెండోసారికే దూది అంటుకొంది.

"ఈ కోమటి నరసయ్య ఉత్త..." మాట పూర్తి చెయ్యకుండానే, చుట్ట గబగబా కాలుస్తున్నాడు శరభయ్య. "అక్కడికీ మంచి ముక్కలు ఏరియ్యవయ్యా అన్నా. సురే కారంమండినట్టు మండుద్దన్నాడు. లాగీ, లాగీ, దవడలు పీక్కుపోతున్నాయి గానీ పొగరాదు. ఉత్త ముండమోపి సరుకు, మహా అధ్వకాలపు. మీరు చుట్ట కాలుస్తారా? కాలిస్తే పాటి పొగాకు కాల్చి చూడండి, మా భేషుగ్గాకాల్తుంది. చేదుండదు సాంబ్రాణి కడ్డీలాగా మాంఛి సువాసన..."

చుట్ట సాంబ్రాణి వాసనొస్తుందని, నా కిప్పటికీ నమ్మకం లేదు. కానీ వొస్తుందంటున్నాడు శరభయ్య. అతని అనుభవాన్ని, నే నెలా కాదనడం?

"మీ రొచ్చినప్పణ్ణించీ, మిమ్మల్నో సంగతడగాలను కొంటున్నానండీ!" అన్నాడు శరభయ్య.

"ఏమిటది?"

"ముకుందంగారు మీతో ఏమీ హెచ్చరించలా?"

"లేదే!"

"మర్చిపోయారేమో లెండి! మాపిటికి మళ్ళా గ్యాపకం చేస్తాను."

శరభయ్య అడగ దలుచుకున్న సంగతేమిటా అని చాలాసేపు ఆలోచించాను. అతనికి నానుండి కావలసిన పనులంటూ ఏమీ ఉండవని నాకు తెలుసు. అయినా, అత నేదో పెద్దవిషయమే నన్నడగాలనుకొనిఉంటాడనేది ఖాయం. ఆ వని తను చెబితే కాదన్న అనుమానంతోనే, ముకుందంచేత చెప్పించాలనుకొని ఉంటాడు. ముకుందంమాట నేను తప్పక వింటానని, శరభయ్య విశ్వాసం!

"మా వూరెలా ఉందండీ?" అన్నాడు శరభయ్య కాస్సేపాగాక.

"దివ్యంగా ఉంది."

నాకేసి, ఆశ్చర్యంగా చూశాడు శరభయ్య. తరువాత, మెల్లగా నవ్వాడు.

శరభయ్య నామాట నమ్మలేదనిపించింది నాకు.

"ఏంటండీబాబూ మీరూ అట్లా అంటారు! అంతంత పెద్దపెద్ద పట్నాల్లో ఉండొచ్చినోరికి, దిక్కూ దివానమూ లేని, ఈ వూరికొంపలు నచ్చడమేమిటండీ నా తలకాయ. ఓ రోడ్డు లేదు. పోష్టాఫీసు లేదు. బస్సులేదు. కరెంటు లేదు. ఆస్పత్రి లేదు. గాంధీగారు చచ్చిపోతే, పదిహేనురోజులగ్గానీ మాకు తెలిసిందిగాదు. ఇంకా తెల్లోళ్ళే ఉన్నారనుకొంటున్నవాళ్ళు

బోలెడు మంది! ఇలాంటి ఊళ్ళు మీకు నచ్చాయంటే నేను నమ్మలేను.”

శరభయ్యకు చెప్పాల్సిన సమాధానం నాదగ్గర సిద్ధంగా ఉంది. ఇవన్నీ ఉంటే ఇట్టే సుఖపడతామని ఆతని ఉద్దేశం. ఇన్ని ఉన్నా, సుఖమంటే ఏమిటో ఎరగనివాళ్లు, పట్నాల్లో లక్షలాది ఉన్నారని, శరభయ్యకు తెలీదు. నేను చెప్పినా నమ్మడనిపించింది.

నేను మెదలకుండా ఊరుకోవడం చూసి, తనమాటలతో నేను ఏకీభవించాననుకొన్నాడు శరభయ్య. అందుకే—

“అంతే నంటారా బాబయ్యా!” అన్నాడు శరభయ్య, విజయశంఖం బైటికి తీస్తూ.

“ఇవన్నీ ఉండేసరికి, ఇప్పుడున్న వ్యవస్థే సీదా మారిపోతుంది. ఈ హాయి, ఈ తీరుబాటు, అరవిడిచి కబుర్లాడుకోడం, ఒకరికొకరు సాయపడటం ... ఇవన్నీ ఉండవనుకొంటాను నాగరికత పెరిగినకొద్దీ, మనిషికీ మనిషికీ మధ్య అగాధాలు ఏదిగిపోతున్నాయి. ప్రతివాడూ తనచుట్టూ, తాను గోడలు కట్టుకొని, తనకుతానే బందీ అయిపోతున్నాడు. మాటల్లో, రాతల్లో, ఉపన్యాసాల్లోని సహజీవనం, సోదరత్వం స్రాభ్రాతృత్వం, సౌమనస్యం, విచ్చలవిడిగా పేలిపోతుంటాయి. పక్కవాడు. తిండి తినలేదని తెలిసికూడా ఆ సంగతి తెలీనట్టు నటించడం, ఇంకా పెల్లెటూళ్ళకు పాకలేదనుకొంటాను. ఇంటో అన్నింటికీ అగచాట్లు పడుతున్నా, ఏ బాధలూ లేనట్టు ప్రవర్తించడం, ఉన్నదానికన్న ఎక్కువ ఉన్నట్టు పోజ్ చేయడం, ఆత్మవంచన, దగా, కుట్ర, మోసం, ఇత్యాది

అంటు జాడ్యాలు బస్తీలవరకే ఉండిపోయాయనుకొంటాను. ఈ ఒక్క కారణం చాలదా, ఈ పల్లెను మెచ్చుకోడానికి"

తరువాత అనిపించింది, లేచిపోయి మాట్లాడానా అని. అయినా, నా ఆర్గ్యుమెంట్ శరభయ్యకు నచ్చలేదని నేను గ్రహించాను. అత నేదో చెప్పాలనుకొని, చెప్పడం ఆపాడని పించింది.

ఎండెక్కింది. ఊళ్లోంచి పశువులు, మందలు మందలుగా వస్తున్నాయి. అన్నందుత్తలు నెత్తిమీద పెట్టుకొని, ఆడ వాళ్ళు గట్టమ్మట పోతున్నారు. "ఉత్తితీత తీతా" అంటూ తుమ్మల్లోంచి ఏవో పిట్టలు అరుస్తున్నాయి. వేరుసెనగ చేను మీంచి, మదపుగాలి విసురుతోంది. చిన్నపిల్లలు కొంత మంది గేదెలమీదెక్కి సవారిచేస్తున్నారు. ఓ కుర్రాడు పాటందుకున్నాడు—

సోగ్గాడో చిన్న నాయనో
సోగ్గాణ్ణి తీసికెళ్లి,
వొలుకుల్లో బెడితేను,
వొలుకులన్నీ తెగ్గులికె సోగ్గాడిని!"

మిగతా కుర్ర సజ్జంతా ఒక్కసారి గొల్లున అందు కొన్నారు.

సోగ్గాడో (యహ) చిన్నినాయనో!
సోగ్గాణ్ణి తీసికెల్లి వొలుకుల్లో
బెడితేను..."

మొదటి కుర్రాడు, ముల్లుగర్రతో, ముందున్న గేదెను

ఒక్క చరుపు చరిచాడు. పశువులన్నీ గునుకు పరుగు లంకించుకొన్నాయి. జిమ్మున దుమ్ము లేచింది....

"నారిగాడు నరసమ్మ,
నారింజ తోపుకాడ,
నాటకాలాడారు సోగ్గాడా !!
సోగ్గాణ్ని ఎత్తుకెల్లి,
సూరుకింద దాయంగ,
బల్లిపిల్ల తన్నుకెల్లె సోగ్గాణ్ణి !"

గుంపు ఝూమ్మున కంఠాలు విప్పింది మళ్ళీ !

"సోగ్గాడో నా చిన్ని నాయనా !
నీ కెన్ని తిప్పలొచ్చినయ్యొ సోగ్గాడో !"

పశువులు, వాటితో బాటే, ఆ పాట కూడా డొంక మలుపులోనికి, దూరంగా వెళ్ళిపోయాయి. ఆ పాట వింటూ అలానే ఆ పశువులవెంట వెళ్ళిపోదామనిపించింది. శరభయ్య లేకపోతే అంతపనీ చేద్దునేమో !

"పోదామటండీ !" అన్నాడు శరభయ్య.

లేచాను.

"సాయంత్రం మునేటిదగ్గర కెడదాం !"

"అలాగే !"

ఒకొక్కసారి మనంచేసే ఉపకారంకూడా ఘోరంగా వికటిస్తుందనుకొంటాను. పాపంకదా అని మనం సాయానికి పోతాం. ఆ సాయమే వాళ్ళకి సంకెళ్ళుగా తయారవుతుంది. నాకేదో తోడుగా ఉండాలని, శరభయ్యను పంపించాడా ముకుందం. ఈ శరభయ్య, పుడకలా తయారయి కూచు

న్నాడు నా ప్రాణానికి. ఏదీ చూడనివ్వడు. ఏదీ ఆలోచించ నివ్వడు. ఆ మునేటిదగ్గరా అతనితో ఇదే గొడవ.

"చూస్తానికి జిట్టెడు లేదుగానీ, మా లావు ఉరవడం డోయ్! మోకాళ్ళోతు నీళ్ళల్లో కూడా నడవం లేం. ఒకసారి తిరపతయ్యగారి పెద జీతగాడు, 'యూయనపిల్లి' నించి పత్తి త్తుల బస్తాలేసుకొని వస్తున్నాడు. అందరూ వొద్దొంటూనే ఉన్నారు. ఆ మలపనాయాల వినకుండా బండి ఏట్లో దిగేశాడు. నీళ్ళుకూడా ఎక్కువగా లేవండీ, మహాఉంటే 'డొలుపు' దాకా ఉంటాయి. కాదు కూడదంటే, 'సరంపెట్టె దాకా ఉంటాయి. ఇంకో రెండు పగ్గాలదూరం వస్తే, బండి ఒడ్డెక్కేదే! పుల్ల కోడెకు ఇసుకలో నిలవలా! బండి తల్లకిందయింది. రెండో రోజున, సంగమేశ్వర మొగి దగ్గర గట్టుబట్టింది. ఊరూ ఉకమూ ఏకమయిందంటే నమ్మండి! అయ్య చచ్చినప్పుడు గూడా జిర్రున చీదని తిరపతయ్య, నెలరోజులు ప్రజముఖం చూడాలా."

ఆ రాత్రి ముకుందా న్నడిగాను. రేపణ్నుంచీ శరభ య్యను నాతో పంపడం మానేయమని!

"నేను పంపడమేమిట్రా! అతనే నీ వెంటపడుతుం టేను." అన్నాడు ముకుందం.

"అత నట్లా అనలేదే!"

"నేను పంపానని చెప్పాడా?"

నిజానికి, శరభయ్య ఆమాటగూడా నాతో అనలేదు. మరి నే నెందు కలా అనుకొన్నాను?

"తనను గురించి, నువ్వేదో నాకు చెవుతావన్నాడే!" అన్నాను.

"వెంటబడి నా ప్రాణాలు తోడుతుంటే అలాగే చెబుతానన్నాను." అన్నాడు ముకుందం.

"ఏంకావాలిట ?"

"ఉద్యోగం. ఏ ఉద్యోగమైనాసరే! నెలకు నలభై రూపాయలైనా చాలట. నిన్ను పట్టుకొంటే పనవుతుందని శరభయ్య నమ్మకం. పోనీ, ఏ చప్రాసీపనన్నా ఉంటే చూడరా, పాపం! చాలా అవస్థపడుతున్నాడు" అన్నాడు ముకుందం జాలి పడుతూ.

నాకేమో పట్నంమీదా, ఉద్యోగంమీదా మొహం మొత్తి ఇలాపారిపోయొస్తే, శరభయ్య వాటికోసం మోజుపడుతున్నాడు.

"ఒక్కపూట తిండిదొరికే గ్యారంటీఉంటే, ఆ ఉద్యోగం మాని, ఈ పొలాల్లో పాక వేసుకొని ఉండటానికే నేను రడీగా ఉన్నాను. మరి శరభయ్యకు ఆమాత్రం ధారకంగూడా ఇక్కడ లేదా? ఇక్కడే బ్రతకలేనివాడు, అక్కడెలా బ్రతుకుతాడు? అసలీ ఏటిని, బీళ్ళను, గడ్డిని వొదిలి రావడానికి ప్రాణాలెలా ఒప్పుతాయో గానీ..."

ముకుందం, నా మాట పూర్తికాకుండానే వెళ్ళి నిద్రపోయాడు...

నాలుగోరోజున ఒంటరిగా పట్టుకొని, శరభయ్యే నోరు తెరిచి నన్నడిగాడు.

"ఇక్కడ చాలా ఇబ్బందిగా ఉంది బాబుగారూ! వ్యవ

సాయప్పనులప్పుడు ఏదో పని దొరుకుతుందిగానీ, మేటెల్ల కాలం కడుపులు మాడ్చుకోవాలిసొస్తోంది. సగం తిండి సగం గుడ్డ, సగంబతుకు లేం బతుకులు బాబయ్యగారూ! ఇద్దరు పసి కూనలున్నారు. ఒంటిమీద సరైన గుడ్డపాతలేదు. మీ కళ్ళ ముందు పడుంటా. ఏదో పని—కూలినాలైనా చేసుకొని బతుకుతా. మీకు తెలిసినచోట, పడెయ్యండి బాబుగారూ!"

శరభయ్య, ఉత్తరీయంతో కళ్ళు తుడుచుకొన్నాడు.

నా యీడువాడు, ఇద్దరు బిడ్డలతండ్రి, బ్రతకడంకోసం అలా కంట నీర్పెట్టుకోడం, నా గుండెలను నొవ్వజేసింది! ఏదో పని శరభయ్యకు ఇప్పించాలనుకొన్నాను. ఇదంత సులభం కాదని నాకూ తెలుసు. నా అధికారాన్ని, పలుకుబడినీ గట్టిగా ఉపయోగిస్తే – శరభయ్యకు, ఆపాటి సాయం చేయగలనని పించింది. అయినా ఆమాట అతనితో అనలేదు.

అనుకొన్నదానికన్నా ముందుగానే, రావలపాటినించి బయలుదేరాను. ముకుందం, సెలవంతా ఇక్కడే గడపమని బలవంతం చేశాడుగానీ, నాకే ఉండబుద్ధికాలేదు. ఊరు, దాని పరిసరాలు, చూడటం, ఆనందించడం అయిదారు రోజులకే అయిపోయింది. మరోనాలుగురోజులు ఉత్తినే ఉండిపోయాను. ఈ పదిరోజుల పల్లెవాసంతో, నాకు ఉడ్డుగుడిచినట్లయింది. ఏమీతోచదు. చదవడానికి ఉండదు. తిరగడానికి ఉండదు. ఆలోచించడానికి ఉండదు. సంఘర్షణ, పోటీ, వేగం ఉండవు. ఇలా అనడం సరికాదనుకొంటాను. నాకుమాత్రమే ఇవి అక్కడ దొరకలేదనడం సబబనుకొంటాను.

ఈ పదిరోజుల అనుభవంతో, పల్లెవాసులు అను

కొన్నంత - సాహిత్యంలో వర్ణించబడుతున్నంత అమాయ కులు, సత్యసంధులు కాదనిపించింది. స్వార్థం, కపటం, దోచు కోవడం, దర్పం, ఇవన్నీ ఎంతో కొంత వారిలోనూ ఉన్నాయని పించింది. పట్నాల్లో ఉన్నవారు పెద్దఎత్తున ఒకరినొకరు పీక్కు తింటుంటే, పల్లెల్లో చిన్నసైజున, అదేపని సాగుతోందని పించింది. పక్కవాడి చేలోగడ్డి, మరోడి బీట్లో దొంగతనంగా గొడ్లను మేపుకోడం. పిట్టవాటుగా అక్కడోకంకి, ఇక్కడో పరక రొల్లుకోడం, గట్లను గజాలలెక్కన మార్చడం, పిచ్చి మానికలతో కొలవడం, తాలూ తప్పా, కూలీలకివ్వడం, అంతా మామూలే!

పట్నంవచ్చాక, శరభయ్యసంగతే మర్చిపోయాను. ముకుం దం ఉత్తరంలో రాసిందాకా నాకా సంగతే జ్ఞాపకంరాలేదు.

శరభయ్య బెజవాడకు మకాంమార్చాడుట. ఏదో కంపెనీలో చిన్నఉద్యోగం చేస్తున్నాడట. అంతకుమించి ముకుందంజాబులో మరే వివరమూలేదు. నేను సాయంచేదా మనుకొనిగూడా చేయలేకపోయాను. పోనీ ఎక్కడో ఓచోట బ్రతుకుతున్నాడుగదా అని సంతృప్తిపడ్డాను.

శరభయ్య రాసిన ఉత్తరంచూసేదాకా అతని పని మరీ అంత అధ్వాన్నంగా ఉంటుందని నేననుకోలేదు.

"యాభైరూపాయ లిస్తున్నారు. పది రూపాయలు ఇంటద్దె మింగుతోంది. మిగిలిన నలభై రూపాయలూ 15 రోజులుకూడా రావు. మిగతా రెండువారాలూ ఎలా బతుకుతున్నామో నాకే తోచడంలేదు. జీతం పెంచమంటే వెళ్ళిపొమ్మంటారు. వెళ్ళి బ్రతకగలిగే అవకాశం లేదు.

నాలాగా బాధపడుతున్నవారు చాలామంది ఉన్నారు. రోజుకు పదిగంటలపని. ఇంకా ప్రొప్రయిటరు ఏడుస్తూనే ఉంటాడు. సమ్మెచేదామనుకొంటున్నారు కొందరు. లాభం ఉండదు. పోలీసులు పిట్టల్ని కాల్చినట్టు కాలుస్తారు. సరిగ్గా బ్రతికే అవకాశాలా లేవు. వాటికోసం ప్రయత్నిస్తే నిలువునా చంపడం! స్వాతంత్ర్యం వచ్చాక మనుష్యుల్ని చంపడం మరీ సులువయి పోయింది."

ఈ ధోరణిలోఉంది శరభయ్య ఉత్తరం. శరభయ్యలో గట్టిమార్పు లొచ్చాయనిపించింది. ఇదివరకు సరిగ్గా మాట్లాడటంగూడా చేతకానివాడు, ఇప్పుడు ఇంత స్పష్టంగా తనను గురించి రాశాడంటే, ఆ మార్పును తక్కువ అంచనా వెయ్యగూడదు. శరభయ్యకు సానుభూతి చూపుతూ ఉత్తరం రాసినట్టు జ్ఞాపకం.

రెండేళ్ళపాటు అతన్నిగురించి నాకేమీ తెలియలేదు. ముకుందం రాసే ఉత్తరాల్లోగూడా అతనిప్రసక్తి ఉండేది కాదు.

1949 లో అనుకొంటాను, శరభయ్య సెంట్రల్ దగ్గర కనిపించాడు. నే నతన్నిచూడలేదు. శరభయ్యే నన్ను పేరుబెట్టి పిలిచాడు. పేరుచెప్పుకొన్నాకగానీ, అతన్ని నేను గుర్తుపట్టలేక పోయాను. మనిషి బాగా మారిపోయాడు. ముతకపంచె కట్టాడు. మోకాళ్ళదాకా, ఖద్దరులాల్చీ వేసుకొన్నాడు. చలవ కళ్ళజోడు, నెత్తిమీద గాంధీటోపీ, చంకలో తోలు సంచీ, మరోచేతిలో అయిదారు పత్రికలు.

అతనే నన్ను కాఫీకి బలవంతంచేశాడు. కాఫీ తాగు

తున్నప్పుడు, మెల్లిగా నా యోగక్షేమాలడిగాడు. 'అమ్మాయి, పిల్లలు కులాసాగా ఉన్నారా' అన్నాడు. తనే బిల్లుచెల్లించాడు. వద్దంటున్నా వినిపించుకోకుండా, పదిరూపాయల ప్లాస్టిక్ సామాన్లు కొని పిల్లలకివ్వమన్నాడు. నన్నడిగి ఇంటి అడ్రసు పుచ్చుకొన్నాడు. ఆలోచించడానికీ, మాట్లాడడానికీ శరభయ్య నాకు అవకాశం ఇవ్వలేదు. నేను చూస్తుండగానే టాక్సీఎక్కి-'యమ్మెల్లే క్వార్టర్స్' అన్నాడు శరభయ్య.

ఆ పోయినపోక, మూడోరోజున ఆఫీసులో కలుసు కొన్నాడు శరభయ్య. అదోరకం సిగరెట్టు, తనొకటి అంటించి, మరోటి నా కిచ్చాడు.

"మీకు శంకరంపిళ్ళై తెలుసునటండీ, మాస్టారూ ?" అన్నాడు శరభయ్య.

"ఏ శంకరపిళ్ళై ?"

"జాయింట్ సెక్రటరీ..."

"ఓ అతనా ! తెలియకేం ?"

కాస్సేపటిదాకా, శరభయ్య ఏమీ అనలేదు. సిగ రెట్టును ఆఖరిసారిగా గట్టిగా పీల్చి, యాష్ట్రేలో పడేసి, వేళ్ళు విరుచుకొన్నాడు. ఒకటి రెండు క్షణాలు, నాకళ్ళల్లోకి దీక్షగా చూశాడు.

"అత నెలాంటివాడంటారు?"

"మంచివాడేనే! ఏం?"

శరభయ్య ఓసారి చుట్టూరా చూసి గొంతు సవరించు కొన్నాడు.

"మరేంలేదులెండి. మా అప్లికేషను అతనిదగ్గరున్న దని తెలిసింది. మీరూ ఓసారి కదిపి చూడండి. అవసర మయితే, కొంత 'ఖర్చు' పెడదాం. దానికి చాలామంది కాంపి టీషనున్నారు. అతను తలుచుకొంటే పనవుతుందని విన్నాను. అతనితో నాకు పరిచయంలేదు. మీరున్నారన్న ధైర్యం లేక పోతే, నేనీ గొడవలోకే దిగకపోదును. సాయంత్రం క్లబ్బులో కలుసుకొన్నప్పుడు, ఆయనకి జ్ఞాపకంచేయండి. మరి నాకు సెలవిప్పిస్తారా ? రేపు కనిపిస్తాను"

శరభయ్య వెళ్ళిపోయిన చాలాసేపటిదాకా, అతన్ని గురించే ఆలోచిస్తూ ఉండిపోయాను. నాకెందుకో ఛటుక్కున అనిపించింది శరభయ్య దేవాంతకుడని! అలా, అపు డెందు కనిపించిందో, నాకే స్పష్టంగా తెలీదు.

శంకరంపిళ్ళై క్లబ్ లో కనిపించినపుడు మాటసామెతగా అడిగాను. ఆ బస్సురూటు ఇంకెవరికో ఖాయమైన దనీ, నాలుగయిదు రోజుల్లో ఆర్డర్సు పంపబోతున్నామనీ అన్నాడు. అంతమాట అత నన్నాక, ఇంకా శరభయ్య కేదో వరగబెట్టమని, నేను పిళ్ళైతో అనలేకపోయాను

మొన్నాడు పదిగంటలకల్లా శరభయ్య వచ్చాడు. శంకరంపిళ్ళై చెప్పినసంగతినే అతనితో అన్నాను. క్షణకాలం శరభయ్యముఖం మాడిపోయింది.

"రాత్రి మీ హోటలకు నాలుగైదుసార్లు ఫోనుచేశాను మీరు రూంలో లేరుటగా ?"

"ఎందుకండీ?" అన్నాడు శరభయ్య.

"మీకు నే నేవిధంగా సాయపడ లేకపోయాను. కానీ మీరుమాత్రం..."

"ఆఁ దానిదేముందిలెండి!" అంటూ నవ్వాడు శరభయ్య.

"ఇప్పుడు నాదగ్గరగూడా డబ్బులేదు. నాలుగైదువందల రూపాయిల గుడ్డలు తెచ్చి ఇంట్లో పడేసివెళ్ళారు. నేనిమ్మన్నానని ఇచ్చారుటగా పోనీ వాళ్ళవివాళ్ళకిచ్చేయమండి. ఇంకా వాటిని అలానే ఉంచాను..."

ఈమాటలంటున్నంతసేపూ, శరభయ్య 'ఆఁ పోన్లెండి, 'సింగినాదంగాదూ' 'ఏమిటండీ మీదంతా—' అంటూనే ఉన్నాడు. నేను పిలుస్తున్నా వినిపించుకోకుండానే వెళ్ళిపోయాడు.

అయిదారు రోజులతరవాత శంకరంపిల్లె కనిపించి చెప్పాడు. ఆ బస్సురూటు శరభయ్యకే వచ్చిందట. పాత ఆర్డర్‌ను కాన్సిల్‌చేస్తూ 'పైనించి' హుకుంవచ్చిందట! అంతకన్నా వివరాలు నే నడగనూలేదు, అతను చెప్పనూలేదు.

మళ్ళీ శరభయ్యను కలుసుకొనే మహద్భాగ్యం 1953 లో కలిగింది. 49 నాటికీ, 53 నాటికీ నాకెక్కడా లంగరంద లేదు. రెండంతస్థులమేడ, ముందు చిన్నతోట, ఓ పక్కగా గారేజి, దానిప్రక్కనే పెద్దషెడ్డు, అందులో నాలుగుబస్సులు. అట్టహాసంగా ఉంది.

"ఎలాఉన్నారు? ఏం చేస్తున్నారు?" అన్నాను లాంఛనంగా.

"ఏంచెయ్యడానికీ తీరికచిక్కడంలేదండీ! నా పూర్తి

కాలాన్ని దేశసేవకే అంకితంచేదామనుకొంటున్నాను. దేశం రాజకీయంగా విముక్తిపొందినా, ఇంకా మనం విముక్తంగా కావలసిన సమస్యలు అనేకం ఉన్నాయి. నిన్న మొన్నటిదాకా, బ్రిటిషువాళ్ళు మనల్ని అణచిపెట్టారు. మన ప్రకృతి సంపదను ఉపయోగపెట్టనివ్వలేదు. మన పరిశ్రమల్ని ప్రోత్సహించలేదు. అది కారణంగా వ్యవసాయరంగంమీద తీవ్రమైన వత్తిడి ఉంది. ఆ వత్తిడిని తగ్గించాలంటే ఆ రంగాన్ని అంటిపెట్టు కొన్న ప్రజలకు కొత్తపనులు చూపాలి. అంటే పరిశ్రమలు అభివృద్ధికావాలన్నమాట. ప్రతిదాన్నీ మనం ఇతరదేశాల నుండి తెప్పించుకొంటున్న కారణాన, మన విదేశీ నిల్వలు కర్పూరంలా హరించిపోతున్నాయి. ఈ సంక్షోభాన్నుండి దేశాన్ని రక్షించవలసిన అవసరము ఎంతైనా ఉంది. దేశ భక్తుడైన ప్రతివాడూ ఇప్పుడు చెయ్యవలసినపని, విరివిగా పరి శ్రమల్ని స్థాపించడం. నేనూ ఉడుతాభక్తిగా, దేశంపట్ల నాకున్న బాధ్యతల్ని నిర్వహిద్దామనుకొంటున్నాను—"

"గొప్పఉద్దేశం. కానివ్వండి" అని వచ్చేశాను.

ఇది జరిగిన నాలుగునెలలకే "శరభేంద్రా ఇండస్ట్రీస్ ప్రైవేట్ లిమిటెడ్" సప్లిమెంటుల్ని దినపత్రికలు ప్రకటించడం జరిగింది.

ముప్పందం రాసినదాకా, ఈ 'శరభేంద్రా ఇండ స్ట్రీస్ శరభయ్యదేనని నేను రూఢిచేసుకోలేకపోయాను. శర భయ్యను గురించి ఆలోచిస్తుంటే - అలా ఆలోచించే హక్కే నాకు లేదనిపించింది. పట్టుమని పది సంవత్సరాలు గడవలేదు; చిత్రంగా మారిపోయాడు శరభయ్య. ఈమార్పుకు అతని తెలివి

తేటలే కారణమన్న వాదాన్ని, ఇప్పటికీ బహిరంగంగా నేను ఖండించలేకపోతున్నాను. పరిసరాలతో ఇట్టే ఇమిడిపోవడమే కాదు, వాటిని తనకు ఉపయోగపడే పద్ధతిలో మలుచుకోవడం శరభయ్యకు బాగా చేతనవుననుకొంటాను. జీవితం 'రేస్' లాంటి దనుకొంటే, శరభయ్య మనకు విపులంగా అర్థమయి పోతాడు. బలం, జవం, ఉన్న గుర్రం గెలుస్తుంది. బలంలేనివి, ఓడిపోతాయి. గెలిచిన గుర్రాల్ని చూసి అసూయపడి లాభం లేదు. మరో గుర్రం గెలవగూడదన్న శాసనమేమీ లేదే!

అత నేదో అవినీతిమార్గాలద్వారా ఈ స్థితి కొచ్చాడని చాలామంది నాతో అన్నారు. ఆ వాదనతో నేనెప్పుడూ ఏకీభవించలేను. ఏదోమార్గం - వల్లకాటిమార్గం-అతను సాధించాడు. సన్మార్గంలోఉండి, నువ్వుకలలోకూడా కనలేని పనుల్ని, అతను చిటికెలో చెయ్యగలడు. కొండమీదికోతిని దింపమన్నా దింపగలడు. అతనిమాటకున్న చెలామణీ నీ రూపాయినోటుకు లేదు. నీ మంచితనం, నిజాయితీ, సన్మార్గం, రుజుత్వం వగైరా వగైరాలు కేవలం అలంకార ప్రాయాలు. శుద్ధ దండగ. కాదనే వారికి ముకుందాన్ని చూపించదలచుకొన్నాను.

నాకు తెలిసినంతవరకూ ముకుందం సజ్జనుడు. చాలా మందిలో అంతర్గతంగా ఉండే సవాలక్ష దుర్లక్షణాలు వాడిలో లేవు. ఏ పని చేసినా మనస్ఫూర్తిగా చేస్తాడు. అనుకొనే దొకటి, అనేదొకటి - ముకుందం నిఘంటువులోనే లేదు చెప్పినదాన్ని మాట తప్పకుండా చెయ్యడం వాడి ప్రత్యేకత 40 లో చేస్తున్న ఉద్యోగాన్ని వొదిలేసి దేశసేవకు పూను

కొన్నాడు. ఖద్దరు కట్టాడు. ఇంట్లోవారందరి చేతా కట్టించాడు. రాట్నం వొడికాడు. కల్లుపాకలదగ్గర పికెటింగ్ చేశాడు. దెబ్బలు తిన్నాడు. మూణ్నెల్లపాటు జైల్లో ఉండి వచ్చాడు. హరిజనుల్ని ఇంట్లోకి రానిచ్చాడు. సమష్టి భోజనాలుచేశాడు. అంతా గొప్పవాడన్నారు. స్వచ్ఛందసేవకుడన్నారు. 'జై'లు కొట్టారు. ఏం జరిగిందట? ముకుందం ఇప్పుడు ఎందునా కాకుండాఉన్నాడు. ఆస్తంతా కరిగిపోయింది. బ్రిటిషువాళ్ళ మీద కోపంతో కొడుకుల్ని చదివించడం మానేశాడు. వాళ్ళేందుకూ పనికిరాకుండాఉన్నారు. కూటికీ గుడ్డకూ నానా గడ్డీ కరుస్తున్నాడు. ఏదో ఓ ఏర్పాటుచెయ్యమని ముకుందం జాబురాశాడు. నాలుగు రోజులు ఆలోచించాక, కుటుంబంతో సహా బయలుదేరి రమ్మని జవాబు వ్రాశాను.

రాశానే గానీ, నే నేవిధంగానూ సాయపడ లేనని నాకు తెలుసు. అథవా ఏదో తంటాలుపడ్డా, అది ముకుందానికి కావలసినవిధంగా ఉండదనేది ఖాయం. అలాగని నా ప్రయత్నాలు మానలేను. అదృష్టంవుండి-ఏమో ఎవరుచెబుతారు? యెన్నడూ దేనికీ యాచించని ముకుందం, ఇప్పుడు తన కుటుంబ భవిష్యత్తుకోసం, ఉద్యోగాలు యాచిస్తున్నాడు. అందులోనూ, నేర్పులేదు. ధైర్యంలేదు. నన్నే ఏదో చూడ మన్నాడు. అలా అనడంలో నాలుగైదుసార్లు శరభయ్యప్రసక్తి తెచ్చాడు.

"శరభయ్య నీకేమన్నా వరగబెడతాడని నువ్వను కొంటున్నావా?" అన్నాను.

"దాన్ని వరగబెట్టడ మనకు, ఇంకేమన్నా అను. నేను

ఊరికే డబ్బివ్వమనడం లేదు. చాకిరీ చేయించుకోమంటున్నాను. న్యాయంగా డబ్బివ్వమంటున్నాను. ఇందులో వారగబెట్టడమేముందీ? నా కెందుకో శరభయ్యమీద నమ్మకముంది. ఒక ఊరివాళ్ళం. చాలాకాలం కలిసి మెలిసి తిరిగినవాళ్ళం. అనేకసార్లు అతనికి సాయపడ్డాను. ఇప్పుడామాత్రం చెయ్యలేడా—అని!"

ముకుందాన్ని చూసి జాలిపడ్డాను.

"మనుషులసంగతి నీకు బొత్తిగా తెలీదు ముకుందం. నువ్వెప్పుడో పదిహేనేళ్ళ కిందటి సంగతి చెబుతున్నావు. అప్పటికీ ఇప్పటికీ మీ ఇద్దరి అంతస్థుల్లోనూ చాలా తేడా ఉంది. ఆ తేడా తప్పకుండా, మీ స్నేహాలమీద పనిచేస్తుంది. తీరా వెళ్ళాక, అతను కాదంటే నువ్వు చాలా బాధపడుతావు. అందుకు సిద్ధమేనంటే వెడదాం పద." అన్నాను గతిలేక.

"నువ్వెందు కిలా అనుకొంటున్నట్టు?" అన్నాడు ముకుందం నవ్వుతూ.

"నీకంటే మనుషుల్ని గురించి నా కెక్కువ తెలుసు గనక."

ఏమనుకున్నాడో ఏమోగానీ ముకుందం ఆ సంభాషణను అంతటితో ఆపేశాడు. నేనూ కదపలేదు.

కాదనుకొంటూనే శరభయ్యకు నేను ఫోనుచేశాను. నాలుగుసార్లు అతను దొరకలేదు. స్వయంగా రెండు దఫాలు వెళ్ళాను. ఇంట్లో ఉండడు. ఫ్యాక్టరీలో ఉండడు. ఎక్కడికెళ్ళాడంటే తెలియదని జవాబు. విసుగెత్తి మానేశాను.

"ఇవ్వాళ శరభయ్యను చూశాను." అన్నాడు ముకుందం ఓనాటి మధ్యాహ్నం.

"ఎక్కడ ? ఏమన్నాడు ?"

"రాజీ కుదిరే అవకాశం లేదు." అన్నాడు ముకుందం చాలా నిరుత్సాహంగా.

అతనంటున్న దేమిటో నాకు బోధపడ లేదు.

"అదేరా! సమ్మెసంగతి. నాలుగురోజుల్నించీ, మొత్తం కూలీలందరూ సమ్మెచేస్తున్నారుగా." అన్నాడు ముకుందం.

"నాకు తెలీదే ?"

"చేస్తున్నారు." అన్నాడు ముకుందం.

"ఎందుకు చేస్తున్నా" రని అడిగాను. వాడు చెప్పిన మాటలు వింటుంటే గుండె తరుక్కుపోయింది. రోజుకు పది గంటలు పనిచేయిస్తాట్ట. ఏ చిన్న తప్పుజరిగినా జరిమానాలు వేస్తాట్ట. అంకెలు వెయ్యకుండా రసీదులమీద సంతకాలు తీసుకొని, ఎక్కువడబ్బిచ్చినట్లు లెక్కరాస్తాట్ట. జీతాలు పెంచ మని, ఆరునెల్లనించీ అడుగుతుంటే, ఇదిగో అదిగో అంటూ జరుపుతున్నాట్ట. ఆఖరుకు గత్యంతరం లేక, నెలరోజుల నోటీ సిచ్చి, నాలుగురోజుల్నించీ సమ్మెచేస్తున్నారు. దాన్ని పడ గొట్టడానికి నానా యాతనపడుతున్నట్టు గ్రహించాను. ఈ సమ్మె సాక్కుండా చేస్తే, నా పిల్లలకి ఉద్యోగాలిస్తా నన్నాడు. నాకూ ఏదో ముట్టచెబుతాట్ట"

"ఇందులో నీ ప్రసక్తేముంది ?" అన్నాను అర్థంగాక.

"కూలీలు, నా తీర్పుకు నిలబడతామన్నారు. ఆసంగతి

శరభయ్యకు చెప్పాను తీర్పెలా ఉండాలో అతను నాకు డిక్టేట్ చేశాడు. ఈ తీర్పుకు కూలీల్ను వొప్పుకునేట్టు చేస్తే, నాకీ లాభ లుంటాయన్నాడు, లుచ్ఛా" అన్నాడు ముకుందం.

అంతకోపం ముకుందానికి రాగా నే నెప్పుడూ చూడలా.

"ఏంచేదామనుకొంటున్నావ్ ?"

"సమ్మెసాగుతుందని చెప్పాను. ఈరోజునించీ నేనూ సత్యాగ్రహం చేయబోతున్నాను." అన్నాడు ముకుందం.

"అయితే శరభయ్యకంపెనీలో నీ పిల్లల ఉద్యోగానికి ఆశవొదులుకోవాలి."

"వొదులుకుంటాను. ఇంత నీచంగా వచ్చే ఉద్యోగాలు నా పిల్లలు చెయ్యనక్కరలేదు." అన్నాడు ముకుందం.

ఆఫీసునుంచి బయలుదేరబోతుండగా శరభయ్య ఫోను చేశాడు – తనను కలుసుకోమని. ముకుందాన్నిగురించి అడగడాని కనుకొన్నాను. నా అనుమానం నిజమే అయింది.

"ముకుందానికి మీరన్నా చెప్పిచూడండి సార్ ! ఆ కూలీ వెధవల్ని వెంటేసుకొని గోలచేస్తున్నాడు. వాళ్ళు వాగినదంతా నిజమే నంటాడు. వాళ్ళకు పక్కతాళం వేస్తున్నాడు. రాబోయ్యే ముందు, ఆఫీసులోకి పిలిపించి మాట్లాడి చూశాను. ఉత్త మూర్ఖుడు. వాళ్ళడిగిందంతా ఇచ్చెయ్యమంటాడు. నే నీ పరిశ్రమల్ని ఎందుకు పెట్టానో చెప్పాను. దీనివల్ల ఎంత విదేశీమారకం దేశానికి ఆదా అవుతుందో అంకెలతో చూపించాను. ఇలా సమ్మెల్ని వెనకేసుగొచ్చి దేశద్రోహివి కావద్దని ఎంతచెప్పినా వినిపించుకోలేదు. మీ

రన్నా చెప్పిచూడండి! వస్తూ వస్తూ పోలీసు రిపోర్టుచేసి వచ్చాను. రేపు కాల్పులు జరిగితే జరగొచ్చు. నా బాధ్యత లేదు. ముందుగా చెబుతున్నాను. మంచిగా వినకపోతే, తన్నయినా వినిపిస్తా. ఈ కూలీవెధవలికి లొంగిపోయి దేశంపట్ల నాకున్న బాధ్యతల్నించి తప్పుకోలేను. నాకూ అతనికీ కావలసినవారు గనక ఇంతగా చెబుతున్నాను గానీ...కొడుకులకు ఉద్యోగమిస్తానన్నాను. కావలిస్తే అతన్నీ నాదగ్గరే ఉండిపొమ్మనండి. ఈ మానేజిమెంటంతా తన్నే చూసుకోమనండి. నేను కాదనను. అంతే గానీ..."

ఆ రాత్రి భోజనాలయ్యాక, శరభయ్య ఇచ్చిన ఆఖరి ఛాన్సు, ముకుందానికి చెప్పాను. చివరికి నాఅభిప్రాయంగూడ తెలియ పరిచాను.

"అదిగాదు ముకుందం! ఇప్పుడు నువ్వా సమ్మెలో ఉండనంతమాత్రాన నీ కొచ్చిన లోటేమీలేదు. నువ్వు దేశ భక్తుడివి కాకుండానూపోలేదు. జీవితంలో చాలా దెబ్బలు తిన్నావు. ఇక తినే ఓపిక నీకులేదు. ఉన్నా, నీ పిల్లలకోసమన్నా దాన్ని కొంతకాలంపాటు కట్టిపెట్టడం మంచిదని నా సలహా, తరవాత నీ ఇష్టం!"

చెబుతున్నంతసేపూ, ముకుందం, నా ముఖంలోకి గుచ్చిగుచ్చి చూస్తూనేఉన్నాడు. అంతా విన్నాక మ్లానంగా నవ్వాడు.

"నా మాటలు నీకు నచ్చలేదా?"

"అందుగ్గాదు" అన్నాడు ముకుందం. "మనుష్యులు ఇంత చిత్రంగా ఎలామారిపోతారో నాకు తెలియకుండా ఉంది. కూటికీ గుడ్డకూ అల్లల్లాడిపోయిన రోజుల్ని, ఇంత సులభంగా

శరభయ్య మర్చిపోతాడనుకోలేదు. బెజవాడ వెళ్ళిన కొత్తలో అతను నాకో జాబు రాశాడు..."

"ఏదీ, జీతంచాలడంలేదనీ, ఎక్కువ చెయ్యమంటే పొమ్మంటున్నారనీ, సమ్మెచేస్తే కాల్పిస్తారనీ—అదేనా?"

"అవును. ఇవన్నీ తెలిసి తనే అనుభవించి గూడా శరభయ్య, ఇంత కఠినంగా తయారవడాన్ని నే నర్థంచేసుకోలేక పోతున్నాను." అన్నాడు ముకుందం...

"నాకర్థమయింది" అన్నాను కసిగా. "నాకు శరభయ్య, మీద ఎప్పుడూ మంచి అభిప్రాయమేఉంది. తనను దాచుకోవడానికి ప్రయత్నించకపోవడం, అతనిలో ఉన్న సుగుణం. కుక్క, కుక్కలాగా అరవాలిగానీ, ఆవులాగా అరవగూడదు. అలా అరచిందో- దాని నిజాయితీని మనం తప్పకుండా శంకించాలి. కూలీగా బ్రతికినప్పుడు, అతను ఆమాటలే అన్నాడు. డబ్బున్నవాళ్ళమీద, కసి, కోపం, మంట, అసూయ...ఇవన్నీ అతని అనుభవంలో ఉన్నవే! ఇప్పుడు అతనే డబ్బున్నవాడయ్యాడు. తనను గురించి, ఇప్పటి కూలీలంటే, ఏమనుకొనేదీ అతనికి తెలుసు. కాబట్టే అతనికి అంతమంట. తను పోగుచేసుకొన్న సంపదను నిలువునా దోచుకునేందుకే, కూలీలు ఇలా సమ్మె చేస్తున్నారన్నకసి అతనిలో ఉంది. ఇవన్నీ ఉండటం, శరభయ్య తప్పుకాదను కొంటాను. అలా ఉండటం, ఆ వర్గలక్షణమయి నప్పుడు, మనం శరభయ్యను పట్టి లాభంలేదు. తనస్థితికి అతీతంగా అతను మాట్లాడిఉంటే ఇంకా కూలీల మీద, ప్రజల మీదా, బీదతనంమీదా, సానుభూతి చూపిస్తే మనం తప్పకుండా, అతనివిషయంలో జాగ్రతగా ఉండాలి. తనవర్గదృష్టిని

బైటపెట్టడంతో, శరభయ్యా ఎప్పుడూ తప్పటడుగు వెయ్యలేదు కదూ?"

"అది పరిణామమనే నువ్వంటే, అటువంటివాటికి నేను చాలా దూరంగా ఉండాలని కోరుకొంటున్నాను. అలా ఊసరవిల్లిలా మారిపోవడం నాకు చాతకాదనుకొంటాను. నేను న్యాయం, ధర్మం, సత్యం, అనుకొన్నదానికోసం మనస్ఫూర్తిగా దెబ్బలాడిన వాణ్ని. ఏ ఎండకాగొడుగు పట్టడం—ఇంత వరకూ నావల్ల కాలేదు!" అన్నాడు ముకుందం గంభీరంగా.

"ఇక ముందుగూడా లేదు. అంచేత గానితనాన్ని కప్పి పుచ్చుకోనేందుకుగాను ధర్మం అంటావు. న్యాయం అంటావు. సత్యం అంటావు. మారనంటావు. పరిస్థితులకు అనుగుణంగా మారలేక పోవడం జడలక్షణంగాని మనిషిలక్షణం కాదనుకొంటాను. నువ్వంటున్న చిలక పలుకులన్నీ మంచివా చెడ్డవా అని తర్కించను. మంచివేకావచ్చు. కానీ ఈ నాణేలు ఇప్పుడు చెలామణీలో లేవు. ఈ చెల్లని డబ్బులు జేబులో వేసుకుని, ఏమేమిటో కొందామని బయలుదేరేవు. నీ ప్రయాణం శుద్ధదండుగ. నువ్వేమీ కొనలేవు. పైగా మాయ డబ్బులిచ్చి మోసం చేస్తున్నావని నీమీద కేసుపెట్టే ప్రమాదం ఉంది. ఆలోచించుకో!"

ఆ తెలవారి శరభయ్య ఫోన్‌లో పిలిచి చెప్పాడు; సత్యాగ్రహం చేస్తుంటే ముకుందాన్ని పోలీసులు అరెస్టుచేశారట. వంటినిండా గాయాలతో స్పృహలేకుండా స్టేషన్‌లో పడిఉన్నాట్ట.

ముకుందాన్ని చూసి, జాలిపడాలో విచారించాలో నాకిప్పటికీ తెలియడంలేదు. * *